

Снежана РАДИЋ

**ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ УНУТРАШЊЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И
ЗАДАТАКА ОКРУЖНОГ НАРОДНОГ ОДБОРА У ВАЉЕВУ (1944—1947)**

(Подаци за историјску белешку)

Само девет дана по ослобођењу Ваљева, 24. септембра 1944. године, одржана је прва конференција грађана Ваљева и ослобођених села. Приступило се обнови и формирању нове народне власти за ваљевски округ, који је као природна и економска целина обухватао град Ваљево и срезове: ваљевски, подгорски, колубарски, тамнавски и посавски. Истог дана, изабран је Привремени окружни народноослободилачки одбор са 60 одборника. На својој првој седници одбор је формирао 10 одсека у циљу подизања привредног, социјалног и културног напретка подручја, али пре свега био је усмерен према интересима и циљевима народноослободилачке борбе. Целокупан рад ОНОО Ваљево одвијао се кроз одсеке: управни, судски, финансијски, технички, привредни, војни, саобраћајни, социјални, санитетски и културно-просветни.

Председништво Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије (АСНОС), донело је 1. децембра 1944. године „Одлуку о устројству и пословању народноослободилачких одбора и Скупштине Демократске Србије”, која је ступила на снагу 22. децембра 1944. године. Ступањем на снагу ове одлуке престали су да важе сви до тадашњи прописи (донети у периоду 1941 — 1944. г.) о организацији и пословању народноослободилачких одбора, који нису у сагласности са њом. Доношењем „Закона о административно територијалној подели Народне Републике Србије” од 21. априла 1947. године, окружни народни одбори, као територијалне јединице се укидају и престају са радом 30. априла 1947. год.

У овом периоду постојања Окружног народног одбора (1944 — 1947. г.), док су се још увек у неким крајевима водиле борбе за ослобођење, а земља подизала из рушевина рата, и чинило се све да се превазиђе заосталост и неразвијеност, испољавала се тежња за сопственим путем у социјализам. У прилог томе, Окружни народни одбор, као орган власти, из године у годину мењао је надлежности, добијао нове садржаје, што се одражавало на његову организацију, обим и

делокруг рада. То се веома сликовито може видети, на основу архивске грађе, о организацији, обиму и делокругу рада Одељења за трговину и снабдевање.

I

Организација

Повереништво за привреду АСНОС-а упутило је циркулар од 23. децембра 1944. године, ОНО-у Ваљева, у коме је дало инструкције и упутства на који начин да се изврши организација Привредног отсека овог одбора. Привредни отсек би по овим инструкцијама требало да обухвата I област унутрашње трговине и у оквиру ње: угоститељство, приватно банкарство, туризам, морски саобраћај, набављачко-потрошачке задруге и статистику везану за ове подгране; и II област индустрије у оквиру које, пре свега требало је да помогне управама предузећа у вођењу предузећа и њиховом оспособљавању за рад.

Као одговор на циркулар, Привредни отсек ОНОО Ваљево је предложио, да би најбоље било да се Трговинско индустријско-занатска секција претвори у самосталан отсек. Секција је већ крајем 1944. године почела са првим пословима из области трговинске политике и политике цена, односно одређивања процента зараде трговцима. Ова секција је била предузела и неке друге мере: решила да изврши генералну ревизију свих трговачких радњи; почела да сређује податке о индустријским и занатским предузећима, да би их покренула у рад (само ако нису била мобилисана од војних власти и ако су имала сировине за рад). У то време, фронт и његово снабдевање диктирали су уопште, услове економског живота.

Почетком 1945. године дошло је до потпуне организације Привредног одељења, које је у свом саставу имало отсеке: трговине, индустрије, банкарства, занатства (често се користила скраћеница: ТИБЗ), снабдевања и исхране.

Отсек трговине

— се борио против „црне берзе” и шпекулације; тежио снижавању цена, поготову пољопривредних производа, ради побољшања стандарда широких народних маса.

Отсек индустрије

— је водио бригу о индустрији која је била у тешком стању услед недостатка сировина, погонског материјала и превозних средстава (једино је кожарска индустрија била у повољнијој ситуацији, јер је имала довољно сировина за рад, због клања стоке за војску).

Отсек занатства

— Занатство је такође било у тешком стању јер није имало квалификоване радне снаге и сировина за рад.

Отсек банкарства

— у овом периоду Повереништво за трговину и индустрију, донело је одлуку о пословању приватних банака и штедионица, према којој су ти заводи могли да примају неограничене улоге за штедњу и да са тим новцем располажу без ограничења. Према тој одлуци Привредно одељење ОНО Ваљево — отсек ТИЗБ-а упутило је распис 24. II 1945. године свим СНО-има и ГНО-у Ваљево, у ваљевском округу „да треба оснивати задруге за кредит и штедњу, преко којих би се искористило капитал новчаних и других вредности за активирање привредног живота и обезбеђивањем исхране и снабдевања материјално слабијих лица”. Сви новчани заводи су убрзо затим почели да послују: Ваљевска задруга (25. III 1945. године); Ваљевска штедионица — АД (15. IV 1945. године); Ваљевско индустријско-трговачко АД (15. IV 1945. године).

Отсеци снабдевања и исхране

— водили су бригу о снабдевању и исхрани становништва ваљевског округа и Југословенске армије.

Од априла 1945. године отсеци трговине, снабдевања, исхране и банкарства се издвајају из Привредног одељења и прерастају у **Одељење за трговину и снабдевање**. Новоформирано одељење у свом саставу има отсеке:

Отсек за исхрану

— се бавио пословима исхране војске и пословима откупа.

Отсек за снабдевање

— водио је бригу о снабдевању становништва ваљевског округа артиклима које је додељивало Министарство трговине и снабдевања НР Србије, као и робом коју је овај отсек сам набављао.

Отсек за цене

— спроводио је у живот законе, све уредбе, упутства и расписе које је издавало Одељење за цене при Министарству трговине и снабдевања НР Србије; издавао је ценовнике роба под тим упутствима и одређивао цене артиклима; и решавао спорна питања у вези са тим.

Отсек за контролу цена

— је контролисао да ли СНО-и и МНО извршавају наређења овог отсека: пратио висину цена у разним местима; вршио контролу над изреченим казнама по „Закону о сузбијању недопуштене шпекулације и привредне саботаже”.

Отсек за трговину и банкарство

— контролисао је залихе роба у појединим трговачким радњама; водио контролу над отварањем и затварањем радњи; контроли-

сао рачунске закључке великих трговачких радњи и банака; присуствовао Скупштинама тих предузећа; вршио надзор над исправношћу квалификације трговачког кадра.

Првог августа 1946. године дошло је до фузионисања Отсека индустрије, рударства и занатства Привредног одељења са Одељењем за трговину и снабдевање, па Одељење мења назив у **Одељење трговине и индустрије**. Тако сада, поред постојећих отсека, појављује се и Отсек индустрије, рударства и занатства.

Крајем 1946. године, настоји се, да се сва одељења везана за привреду концентришу у једно Привредно одељење са одговарајућом поделом посла. Нема тачног податка када је дошло до спајања ових одељења, али на основу архивске грађе, може се закључити да је то учињено у октобру 1946. године. Поред унапред фузионисања Одељења и Отсека, у октобру се припаја и Пољопривредно-шумарско одељење. Привредно одељење у новој организацији има отсеке: за трговину; рационарања и снабдевања; за откуп пољопривредних производа; индустрије, рударства и занатства; пољопривредно-шумарски за цене и реферат за стручне школе.

Последњи назив одељења (пренис штамбиља)

Народна Република Србија

Окружни народни одбор

Одељење за привреду

бр. _____

_____ 194— године

Ваљево

При СНО-има Обреновца, Уба, Мионице, Ваљева и ГНО-у Ваљево, постојали су Привредни отсеци са рефератима: трговине; откупа; снабдевања и рационарања; цена индустрије и занатства; пољопривреде и шумарства; и ветеринарства. Изузетак је СНО Ваљевске Каменице, који је имао Отсек трговине и снабдевања. Привредни отсеци су спроводили постављене задатке од стране Одељења трговине и снабдевања на терену и контролисали извршење тих задатака. На основу тога СНО-и су давали упутства МНО-има и сеоским задругама за рад и реализацију постављених задатака. Сваки Привредни отсек је имао Шефа а од средине 1946. године повереника отсека, референте појединих реферата и особље за опште послове. Образовање кадрова по МНО-има у моралном, политичком и стручном погледу преузело је Председништво ОНО Ваљева, а обављало га преко Конференција, саветовања и курсева.

Крајем 1946. године Одељење за привреду ОНО Ваљево имало је 15. службеника и помоћног особља, а послове су обављали и имали следећа звања: 1) послове трговинског отсека: Јеремија Пауновић (референт) и Михаило Левковић; 2) послове отсека откупа: Берже Драга (шеф отсека) и Драгиша Малешевих; 3) послове рационарања и снабдевања: Караћ Зора (шеф отсека); 4) послове индустрије, рударства и занатства: Рејц Јосип (шеф отсека); 5) послове отсека цена: Миливоје Сретеновић (шеф отсека), Славољуб Пашић и Златомир

Богутовић; 6) послове референта за стручне школе: Ана Цота (референт); 7) послове архива Десанка Рејц и Јулијана Станојловић; 8) дактилографкиње: Лепосава Рожичић и Вера Вићентијевић; 9) служитељ Драгутин Милошевић;

Повереник одељења је био Живорад Љубичић, а начелник Стана Станић.

Као што се види, одељење је у овом кратком периоду свог постојања пет пута мењало своју организациону структуру и манифестовало се кроз називе: I Привредни отсек (крај 1944. године), II Привредно одељење (од почетка 1945. године до априла те исте године), III Одељење за трговину и снабдевање (од априла 1945. године до августа 1946. године), IV Одељење трговине и индустрије (од августа 1946. до октобра 1946. године), V Одељење за привреду (од октобра 1946. године до априла 1947. године).

II Обим и делокруг рада и пословања одељења

Одељење је радило према закону, уредбама и упутствима Министарства трговине и снабдевања НР Србије, а посао је даље распо­ређивало административним путем, најчешће расписима, на СНО-е и МНО-е.

Рад Одељења се одвијао кроз низ државних, задружних предузећа и преко приватних трговина.

Државна предузећа на територији ваљевског округа, чија је основна делатност било снабдевање становништва, током ових година стално су побољшавала своје пословање, како квалитетом и асортиманом роба, тако и услугом.

Под надзором Одељења радио је „Одбор за исхрану становништва при ОНО у Ваљеву“, основан 22. маја 1945. године од стране ОНО-а у Ваљеву. „Одбор се бавио“ снабдевањем становништва животним намирницама, текстилом, алатом, посуђем, и др. робом, коју је давао задругама на дистрибуцију. У свом саставу имао је магацин, пет пекара, а крајем те исте године монтирао је сушницу и пекмезару (октобар 1945. године).

У августу 1946. године, основане су четири Државна среска магацина: „Будућност“, „Посавина“, „Колубара“ и „Тамнава“.

Државни срески магацин „Будућност“ из Ваљева, вршио је снабдевање преко: 2 текстилне продавнице, 3 продавнице за гвожђе, 1 продавнице за колонијал, 2 буреџинице, 1 посластичарнице, 6 пекарница, 3 месарнице, 1 пиљарнице а имао је 2 магацина и хотел са рестораном.

Државни Срески магацин „Посавина“ из Обреновца, снабдевање је вршио преко једне продавнице за гвожђе, грађевински материјал, посуђе, гориво и мазиво, 2 продавнице текстила и галантерије, 1 пекарнице, 3 месарнице а имао је и једну мензу. Хотел у Обреновцу формирао је „Зугоп“.

Срески државни магацин „Колубара“ из Мионице, имао је четири продавнице у Мионици са разноврсном робом и 1 продавницу у Бабајићу са неконтролисаним робом.

Државни срески магацин „Тамнава“ из Уба имао је 1 продавницу за текстил и галантерију, 1 продавницу за колонијал и хемикалије, 1. продавницу за гвожђе, 1 пекарницу и 1 месарницу.

Кадар у државним предузећима у трговини није задовољавао а излаз се видео у примању ученика, односно оспособљавању младих људи за тај посао. Недостајала је боља организација и реклама.

У Ваљевском округу пословала су земаљска предузећа преко експлозитура, чије су управе биле у Београду: „Земалко“, „Земтекс“, „Земпех“, „Зепграм“, „Земаг“, „Гранап“, „Житопромет“, „Промес“, „Воћар“, „Гвопед“, „Котекс“, и др. Одељење је све време било најзадовољније радом „Воћара“ који је радио на етивирању, преради и транспорту: сувих шљива, пекмеза, марка и пулпе.

Приватни сектор је био јак у трговини слободним артиклима (неконтролисаним робом), а нарочито оном робом која се много тражила и новац уложен у њу брзо враћао. Дешавало се, да је приватни сектор добијао више робе, често бољег квалитета. Чак је налазио могућности, да поједине артикле продаје по нижим ценама, од државног сектора. Имамо случај, да је „Земпек“ предузеће за готове хемијске производе продао карбид и „Посавини“, која га је продавала по 17 динара и приватним трговинама, које су га продавале по 13 динара. У таквим ситуацијама одмах се реаговало снижавањем цена у државном сектору. Приватни сектор се добро исказао и у раду кафана.

Рад банака, као акционих друштава, није задовољно, јер нису имале новчаних средстава, и нису биле предвиђено способне а то се одражавало и на трговину.

Мрежа трговачких радњи по врстама (браншама), била је веома разграната што се може видети из прегледа радњи по СНО-има. и ГНО Ваљево:

ГНО ВАЉЕВО: 15. продавница за гвожђе, 24. извозничке пољопривредних производа, 35. мешовитих, 10. мануфактурних, 31. за бакалску и колонијал робу, 8. нирнбершких, 53. пиљарнице, 5. књижара, 2. ситничарске, 2. за обућу и кожу, 2. кожарске, 7. шпекуланских, 1. дрогерија, 1. деликатесна, 1. посредни завод, 2. стакларске, 1. бициклистичка, 4. трговачке, 1. трговина старим стварима, 2. дрваре и 4. за пернату живину.

СНО ВАЉЕВО: 25. мешовитих, 1. пиљарница, 3. за пернату живину, и 5. рабацијских.

СНО ОБРЕНОВАЦ: 14. гвожђарских, 7. извозничких за пољопривредне производе, 15. мешовитих, 25. мануфактурних, 52. за бакалску и колонијал робу, 28. пиљарница, 1. за обућу и кожу, 3. кожарске, 12. шпекулантских, 1. бициклистичка, 1. за пернату живину, 21. рабацијска, 5. фијакерских, 6. житарских, и 3. на велико за алкохолна пића.

СНО УБ: 2. гвожђарске, 24. мануфактурне, 41. за пернату живину, 21. за бакалску и колонијал робу, 22. пиљарнице, 2. трговачке.

СНО МИОНИЦА: 6. гвожђарских, 6. извозничких за пољопривредне производе, 8. мануфактурних, 1. пиљарница, 27. ситничарских, 1. за обућу и кожу и 1. спекулативна.

СНО ВАЉЕВСКА КАМЕНИЦА: 1. гвожђарска, 9. извозничких за пољопривредне производе, 8. мануфактурних, 5. за бакалску и колонијал робу, 8. спекулативних, 1. бицикличка и 2. на велико за алкохолна пића.

Приватна трговина је била најразгранатија у Ваљеву и Обреновцу.

Откуп жита, стоке, сена, сламе, коже, пољопривредних производа и секундарних сировина, није увек био у складу са планом и разрезом. То се пре свега односи на откуп жита и стоке, зато што је ваљевски округ у то време, био погођен сушом више од осталих округа у Србији. Откуп жита, ујма од вршалице и вишкова жита вршио је „Житопромет“ и земљорадничке задруге, али није био у складу са планом, због малог рода. С друге стране, имамо ситуацију, да „Промес“ задужен за откуп стоке, није могао да откупи сву понуђену стоку, јер је понуда била велика, ради „оскудице“ у сточној храни. Поред „Промеса“, стоку у СНО у Обреновцу, откупљивао је „Ветсерум“ из Земунa.

Вуну и кожу откупљивао је „Котекс“, „Гранап“, воће и поврће а секундарне сировине „Државно предузеће за промет отпацама“.

Испорука животних намирница, сена и сламе за потребе ЈА вршена је преко Министарства трговине и снабдевања НР Србије, а путем откупа, који је надгледао војна комисија уз сарадњу органа народне власти.

При откупљивању произвођачи су одмах били исплаћивани за редован разрезан откуп, а за предају вишкова добијали су бонове за 50% повлашћеног снабдевања. Робе за стимулирање откупа, било је довољно. У житни фонд улазила је већином контролисана роба (роба које није било у слободној продаји).

У овом периоду задруге при СНО-има и МНО-има су пословале различито, махом слабо, због лоше организације, недовољног кадра, мало капитала и неправилне расподеле роба. Већином су обављале послове заступништва земаљских предузећа и оне послове који су лакши за обављање, као што су откуп стоке и шљиве, а снабдевале су становништво само контролисаним робом.

Својим радом су задовољиле Радничко службеничке задруге, које су успевале да успешно снабдевају своје чланство, пре свега пре-храмбеним артиклима. Оне се снабдевале раднике (намештенике) у колико су њихови чланови, а остало становништво се снабдевало пре-кс земљорадничких задруга.

Скоро сваки МНО је имао, било Радничко службеничку задругу, било Земљорадничко набављачко потрошачку задругу: у СНО-у Ваљева 46; у СНО-у Ваљевске Каменице 27; у СНО-у Мионице 41; у СНО-у Уба 36; у СНО Обреновца 22.

Занатске задруге су радиле доста добро, поготову опанчарске, мада су се све оне сукобљавале са проблемима, пре свега везаним за недостатак сировина.

У овом послератном раздобљу у ваљевском округу највише се осећала потреба за поврћем, обућом, текстилом, грађевинским материјалом (нарочито стаклом) и индустријским производима (гвожђем за окивање кола, колским осовинама, раоницима, плуговима, деловима за вршалице и др.).

Робу домаће производње доделивало је Министарство трговине и снабдевања НР Србије Стоваришту у Ваљеву Главне земљорадничко-набављачке произвођачке задруге из Београда, Државним среским магацинима и „Одбору за исхрану становништва”, а УНРР-а робу преко Радничко службеничко-набављачки задруга. Овако добијену робу Привредни отсеци СНО-а су распоређивали МНО-има према бројном стању потрошача. Робу су у одређеном року преузимале сеоске задруге и према „Упутству” о начину расподеле потрошачима рационарних индустријских производа и начину издавања и руковања потрошачким картама за индустријске производе”, делиле потрошачима.

Несташнице су знатно ублажавали УНРР-а робе, коју је ваљевском округу, достављало Министарство трговине и снабдевања НР Србије. ОНО је на основу прибављених података — извештаја (од МНО-а до ОНО) слао извештај Министарству о стању УНРР-а робе. Пријем УНРР-а робе обављале су комисије и том приликом састављале записнике о примљеној роби. Роба је била разноврсна и доброг квалитета: прехранбена (уље, пиринач, шећер, евапорисано млеко, разне конзерве меса, рибе, крвавице, јаја у праху, сојино брашно, путер, маслац од кикирикија, маслац од јабука, чоколада, какао, кафа, мармелада, компоти, конзервирани парадаиз, воћни сокови; грејпфурт, у праху, лимун у праху, чај и др.), текстилна роба (разне врсте текстила, конфекције, конаца) и обућа.

Најугроженије становништво, деца и труднице, као и поједине категорије радника, били су заштићени тако што се сва роба делила преко потрошачких књижица, карата Р—1 и Р—2 и дознака Д—1 и Д—2.

Цене пољопривредних производа су биле повећане за 50%, а осталих артикала за 30% према ценама из августа 1939. године. Цене готово свих производа су биле строго контролисане, од стране Отсека за цене и Отсека за контролу цена. Недостаци у раду ових отсека су се испољавали у томе, што органи за контролу цена нису могли брзо да се упуте у прилично сложене прописе о ценама, којих је било много и који су се често мењали. Све трговине су морале да имају истакнуте ценовнике робе коју продају. Цене контролисане робе (опанака, гаса, шећера, пиринча, сапуна, прашка, шпорета, посућа и др.) по среским магацинима, стовариштима и задругама биле су уједначене. Ипак, нису били угушени сви механизми тржишта, па уколико је попула (нарочито пољопривредних производа у сезони) била већа, уколико је цена била мања. Ако су цене неких производа биле високе ОНО би реаговао тако, што би административним путем снижавао

цене. У великој мери осећала се недовољна контрола цена, која је била препуштена народној милицији а ова за то није имала ни довољно знања ни времена, а ни људства. Све ово, и сталне несташнице погодиле су шпекулацији, која је била стално присутна и поред доношења „Закона о сузбијању недопуштене шпекулације и привредне саботаже”.

Начин сређивања и стање архивске грађе

Приликом сређивања архивске грађе Одељења за трговину и снабдевање, примењиван је принцип слободне провенијенције. Поштовани су јединство и границе ствараоца фонда, али не и доследно систем рада регистратуре, што се огледа кроз следећи начин сређивања где је вођено рачуна о

1) организационој структури ствараоца фонда — део грађе је сређен по деловодним бројевима.

2) облику делатности и функцији — зато што се често мењала организациона структура ствараоца фонда и што недостаје грађе (из било којих разлога).

3) тематском облику принципа — који је примењиван по слободном опредељењу архивског радника.

Архивска грађа Одељења за трговину и снабдевање у првој фази сређивања разврстана је на годишта, а у другој фази, у оквиру једне године грађа је разврстана на три групе:

I група — књиге.

II група — акта вођења под поверљиво, службено и по деловодним бројевима с тим, што је свака подгрупа обележена са великим словом. Акта сложена по деловодним бројевима, назначена су у унутрашњој листи, према врсти којој припадају, па их делимо на општу архиву (записнике, извештаје, разне податке, расписе, одлуке, наредбе и тд.), финансијску и персоналну архиву.

III група — разврстана је на тематске целине. Свака тематска целина је обележена великим словом, а сваки појединачни акт те тематске целине малим словом, на пр. III група, тематска целина А, акт а, б, в, и тд.

Излучивање непотребног архивског материјала у Одељењу за трговину и снабдевање је било занемарљиво, а односи се на разне рачуне и калкулације цена појединих трговачких радњи.

Целокупна грађа овог Одељења сложена је у 15 кутија. За сваку кутију дата је унутрашња описна листа, са пописом најзначајнијих аката и кратким садржајем по класификационом плану сређивања грађе.

Грађа фонда ОНО Ваљево је изузетно значајна, јер зна се да је ОНО први организовани облик наше социјалистичке власти. Ово је прилог расветљавању наше револуционарне прошлости, који ће у многоме користити сим заинтересованим научним радницима. Архивска грађа Одељења сређена је тако, да ће бити врло доступна истраживачима.